

УДК 392.3:356.15]:355.01(477.42+477.46+477.51)
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.125>

БЕХ КАТЕРИНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6779-623X>

BEKH KATERYNA

a Ph.D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6779-623X>

Бібліографічний опис:

Бех, К. (2023) Сучасна українська сім'я в умовах війни. *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 125–132.

Bekh, K. (2023) Modern Ukrainian Family in the Conditions of War. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 125–132.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА СІМ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація / Abstract

У статті на основі зібраних експедиційних матеріалів описано особливості створення, існування та життєдіяльність сучасної української сім'ї в умовах воєнних дій. Польовий матеріал з оригінальними життєвими історіями занотовано від респондентів з різних регіонів України (Житомирської, Черкаської, Чернігівської обл.). У публікації використано статистичні дані офіційних джерел, представлено алгоритми оновлених нормативно-правових актів у сфері регулювання сімейних відносин. У студії розглянуто сучасну українську сім'ю як складову соціокультурної системи, існування, функціонування та розвиток якої головно впливає на перспективу націєтворення.

У розвідці проаналізовано особливості формування і трансформацій сімейних цінностей, які сьогодні залежать насамперед від загроз життю та здоров'ю членів сім'ї; описано сучасні формати укладання шлюбу, що забезпечуються державно-правовим механізмом; окреслено мотивації в прийнятті рішень про створення сім'ї, а саме – збереження відповідальності за своїх близьких; простежено розвиток емоційно-психологічного тла та необхідності взаємозв'язку всіх членів сім'ї під час довгої розлуки та в критичних ситуаціях. Зокрема, звернено увагу на важливість існування повноцінної сім'ї для виховання дітей власне в кризовий та небезпечний час. У статті також приділено увагу трансформації сімейних ролей, а саме їх розподілу та значенню в умовах воєнного стану. Ідеться, наприклад, про вивіщення ролі жінки-військової не лише на рівні сім'ї, а й у суспільстві. Проаналізовано специфіку волонтерства як додаткової функції та патріотичного обов'язку сім'ї. Здійснено огляд особливостей взаємовідносин сімей з родичами, які проживають у росії; представлено польовий фактаж від різних респондентів, що підтверджують розрив відносин на користь громадянської позиції або виявляють бажання підтримки зв'язку з рідними, незалежно від суспільно-політичних суперечностей.

Ключові слова: воєнний стан, укладання шлюбу, сім'я, сімейні цінності, виховання особистості, родинні зв'язки, волонтерство, сімейний та громадянський обов'язки.

The submitted article is based on the collected expeditionary materials. The peculiarities of the creation, existence and life of the modern Ukrainian family in the conditions of wartime events are described. Field material has been recorded from the respondents from various regions of Ukraine (Zhytomyr, Cherkasy, Chernihiv oblasts) and with original life stories. The statistical data from official sources is used in the published work. The algorithms of updated legal acts in the field of family relations regulation are submitted. Modern Ukrainian family is considered as a component of the socio-cultural system, the existence, functioning and development of which affect mainly the prospect of nation-building.

A number of important themes is raised in the article. These are the issue of the formation and transformation of family values, those today depend primarily on the threats to the life and health of family members; modern formats of marriage, provided by the state-legal mechanism; motivations in making decisions about starting a family, namely maintaining responsibility for one's loved ones; the development of the emotional and psychological background and the need for mutual communication of all family members during long separations and critical situations. In particular, attention is paid to the importance of the existence of a full-fledged family for the upbringing of children, especially in times of crisis and danger. The study is also focused on the transformation of family roles, namely their distribution and significance in the conditions of martial law. In particular, we are talking about raising the role of a military woman not only at the family level, but also in society. The peculiarities of volunteering as an additional function and an obligatory duty of the family are analyzed. An overview of the features of the relationship between families and relatives living in Russia is carried out; field facts from various respondents are presented, confirming the break in relations in favour of civic duty, or expressing a desire to maintain contact with relatives regardless of socio-political contradictions.

Keywords: martial law, marriage, family, family values, personality education, family ties, volunteering, family and civic duties.

Складні й трагічні обставини державотворчих процесів, які відбуваються в Україні, впливають на життєдіяльність усього населення. Основною інституційною складовою суспільства є сім'я; саме її стабільне та успішне існування – передумова розвитку й подальшого становлення нації.

У час війни на особливу увагу заслуговує питання функціонування та існування української сім'ї, її створення, матеріальні й духовні потреби, продуктивність, реалізація та збереження. Нелегкий період випробувань проходить пересічна українська сім'я вже протягом 10-літньої агресії росії на території України. Від початку російського терору (з 2014 року) та повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року більшість українських сімей відчували й пережили чи не всі відрізки емоційної шкали: біль втрати рідних, сподівання зустрічей, здійснення мрій, розрив чи об'єднання, радість і печаль. Крім емоційного тла, сучасна українська сім'я стикається з побутово-соціальними проблемами. Усі ці аспекти продукують появу нових особливостей її існування. Отже, **метою статті** є розгляд проблем існування та розвитку сучасної української сім'ї в умовах воєнного стану. **Матеріали дослідження:** публікацію підготовлено за по-

льовим матеріалом, зібраним у 2023 році, інформацією з відкритих джерел, даними з експертних висновків фахівців у сфері регулювання сімейних відносин та офіційною статистикою.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є основною складовою соціокультурної системи народу, має комплекс функцій, що забезпечують перспективу націєтворення. У традиційному розумінні українська сім'я є тим осередком, де формуються загальнолюдські цінності та основи національної самосвідомості. Дослідники зазначають, що сьогодні значення сім'ї як ідеальної моделі організації людського життя залишається на достатньо високому рівні в менталітеті українців [4, с. 110]. Зокрема, з часу повномасштабного вторгнення серед українського суспільства була помітною пріоритетність створення сім'ї як звичаєво-обрядової норми, а це своєю чергою мало позитивні тенденції для підтримки національного духу в перші місяці агресії на північно-східних та південних територіях України. На тлі воєнних зведень особливо натхненно сприймалася інформація про весілля та відомі практики укладання шлюбу захисників, волонтерів, військових медиків і загалом співвітчизників, що в час війни викликає відчуття народного самоствердження та

нескореності, а серед військовослужбовців посилює моральний дух, дає надію на майбутнє, активує бажання захищати сімейно-побутові цінності [1, с. 213]. За нашими спостереженнями та з урахуванням опрацьованої у відкритих джерелах інформації можемо стверджувати, що загрозлива ситуація для українців не стала перепоною на шляху створення сім'ї, а навпаки – для частини неодружених пар війна була поштовхом до узаконення своїх відносин. Скажімо, Міністерство юстиції України оприлюднило інформацію, що за перше півріччя 2022 року кількість охочих одружитися зросла до 104 тисяч, тоді як 2021 року вона в цей період була меншою – 86 тисяч [2].

У сфері сімейного права державотворча політика з часу російського збройного вторгнення на Схід України (2014) намагалася відповідати суспільним реаліям та потребам українців. Ідеться, зокрема, про реалізацію альтернатив укладання шлюбу. З 29 липня 2016 року Міністерство юстиції України запустило новий сервіс «Шлюб за добу» [1, с. 2014]. Сервіс був запущений насамперед у великих містах України та містечках, близьких до тимчасово окупованих територій, задля забезпечення реалізації гарантованого державою права на шлюб мешканців тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб [6]. В оновлених нормативно-правових документах мовиться про низку опцій реєстрації шлюбу та нові алгоритми дистанційного укладання шлюбу, а також роз'яснено спрощену процедуру подання пакета документів та оформлення свідоцтва про одруження. Українці мають право одружуватися, як і раніше, після поданої заяви в РАЦС; шлюб можна зареєструвати того самого дня. Військовослужбовці та працівники критичної інфраструктури (поліцейські, медики) мають право зареєструвати шлюб без особистої присутності [1, с. 214].

Зауважимо, що прийняття рішення про створення сім'ї у важкий воєнний період зумовлено не лише емоційно-ціннісною складовою кожної особистості в парі. З часу повномасштабного вторгнення важливим також є узаконення стосунків для подальшої можливості прийняття рішень у разі трагічних обставин саме з військовослужбовцями та працівниками критичних служб. Правовики й демографи наголо-

шують, що в офіційному шлюбі жінка мобілізованого може почувати себе більш упевнено: у разі його полону, зникнення, поранення вона має більше можливостей звернутися до відповідних інстанцій щодо його пошуку, повернення, додаткового лікування; має право на фінансову допомогу в разі загибелі [5, с. 9].

Помітні зміни відбуваються не лише в цивільно-правовій сфері регулювання сімейних відносин. Протягом 10-літньої агресії росії на території України простежуються зміни й у сімейній звичаєво-обрядовій культурі. Слід зазначити, що збільшення кількості неодружених серед військовослужбовців, військових медиків, волонтерів, колишніх «атошників» привело до трансформацій взаємовідносин партнерів, їхнього знайомства, спілкування та мотивацій у створенні сім'ї саме серед цих представників соціально-статусних верств населення.

У соціальних мережах активно діють спільноти за інтересами. Популярними, зокрема, є групи для знайомств з одинокими представниками зазначених вище категорій населення. Про участь у таких групах та успішний пошук партнерів для створення сім'ї розповідають респонденти з власного досвіду. Наприклад, волонтерка для результативності своєї благодійної діяльності була активною учасницею спільноти військовослужбовців, у якій вирішували не лише питання взаємодопомоги. Усі учасники мали можливість розширювати коло знайомих серед протилежної статі та розвивати приватні стосунки. Саме так сталося і з нею: *«[Розкажіть, як Ви познайомились зі своїм чоловіком.] З чоловіком... Є така група у фейсбуці "Атошні знайомства", було таке і там, влаштовували навіть весілля. Вона [організаторка весілля] раніше була в Запоріжжі, зараз в Хмельницькому волонтер, звати її Олена Ярошенко, по-моєму. Так вона влаштовувала весілля, і там просто була така група однодумців: дівчата, хлопці. І так вийшло, що познайомились з чоловіком. [Він теж із Черкаси?] Ні, він з Миколаєва. На даний момент він переїхав, переманили ми його в Черкаси. Він взагалі моряк, але як кажуть "земля наша тягне українська". [Так ви познайомились в групі?] Так, познайомились в групі, почали спілкуватися, і він потім поїхав у море. І потім приїхав з*

моря і вже переїхав до нас. [Він тоді ще воював?] Ні. Саме він в [дві тисячі] шістнадцятому році в госпіталі лежав в Миколаєві. [То він від початку війни, з дві тисячі чотирнадцятого року?] Так. Так він був, а потім в [дві тисячі] шістнадцятому, отримується, вже ми познайомилися з ним, він лежав в госпіталі. Ну, як же ж, там вони по півтора року, по року воювали, раніше не було так, що контракт підписували, так як він пішов добровольцем... Він в двадцять восьмій механізованій бригаді був» (ФО). Такі історії знайомств дистанційно та рішення про створення сім'ї є не поодинокими випадками, а поширеними вже сьогодні, про що свідчить інший зібраний авторкою фактаж польового матеріалу та розтиражовані у ЗМІ огляди життєвих віх військовослужбовців, медиків, волонтерів поза зоною активних бойових дій. Також слід розповісти про пересічних українців з тилкових районів, для більшості з яких війна не стала перешкодою для створення сім'ї, а навпаки – пришвидшила подію для пари. Звичайно, дія воєнного стану, а також громадянська свідомість обмежують формат відзначення події створення нової сім'ї – значна частина українців у 2022 році й нині відмовляються від гучних святкувань з відомих причин, обмежуючи відзначення життєвої події лише вузьким родинним чи дружнім колом.

Варто не оминати увагою й інші сторони сімейного життя під час повномасштабної війни в Україні. Дослідники зазначають, що війна докорінно деформувала життєдіяльність української сім'ї. Унаслідок бойових дій та масових обстрілів у багатьох регіонах було зруйновано нормальне середовище існування населення – житло та соціальну інфраструктуру; немає умов для реалізації основного права людини – права на безпечне життя. Трагедією для багатьох сімей і для суспільства загалом стали великі людські втрати. В екстремальних умовах основні функції сім'ї зведено до основної – виживання членів родини, фізичний захист дітей від небезпеки. Військові загрози стали причиною вимушеної міграції чималої кількості населення, переважно жінок та дітей, як у безпечніші регіони країни, так і за її межі [5, с. 7]. Водночас довга розлука активізує проблеми особистісного характеру, емоційної стійкості та міцності

сім'ї загалом. Наші респонденти (матері з дітьми, які покинули свої міста в пошуках безпечного прихистку за кордоном) емоційно розповідають, що однією з причин було повернення в Україну саме для об'єднання сім'ї після розлуки тривалістю від кількох місяців. Крім дисбалансу в потребі дитячого спілкування з батьком, виникали непорозуміння між чоловіком і дружиною. Адже звичний уклад сім'ї, розподіл ролей та обов'язків, взаємна підтримка різко трансформувалися в незнайомому середовищі для матері та дитини – з одного боку, а з іншого, – чоловік (батько) залишився один у воєнний час без чіткої картини своєї перспективи. Опитаних респонденток не зупинили ракетні бомбардування їхніх міст; бажання об'єднати сім'ю пришвидшувало повернення на Батьківщину. Інформантка, яка перебувала у Швеції близько десяти місяців із двома дітьми, запевнила, що рішення повернутися додому було важливим для кожного члена сім'ї: «Це ми прийшли в Упсалу. Я Ігорю розкажу все з захоптом. [Як чоловік реагував, що вам там сподобалося?] Він вже також тоді додому не їхав. А там рівень життя зовсім другий, це видно зразу. Там зовсім все по-іншому. А він тоді [чоловік Ігор]: “Все, оселяйся, дітей в садочок...” А я йому: “А ти?” – “А я потом якось колись, демобілізація, то-сьо, я потом приїду”. Харашо, тако собі думаю. Але додому хочеться всьо равно, хоть якби там не було класно, як би там не було супер, а мені все одно хотілося додому. І ну, ще докажу, що якось так з Ігорьом буде спілкування, що якось так... Ну, я з ним говорю або переписуюся, а він: “Вообще-то тут війна”. – “Я в курсі”. Я ж не просто так поїхала, бо давай я поїду, я поїхала, бо війна. Є люди, які просто так поїхали, і прям реально куралесіли по Європі, то одне. Але я виїхала не просто так з двома дітьми. Мені нелегко, по-перше, було і виїхати, не то що там ще шось... І це в нас такі були качелі в спілкуванні, того, що він переживав, що я його вообщє кину, чи шось таке, що додому не буду вертатися. От!» (ВС). Інша респондента розповідає про різні емоційні переживання жінок-переселенок щодо розриву сім'ї. З'ясовується, що не всі українські сім'ї однаково сприймали тривалі розлуки. Про це, скажімо, роз-

повідает респондентка, яка перебувала в Польщі з родичкою (обидві з дітьми: для однієї сім'ї важким емоційно був період, що становив два місяці розлуки, а для іншої менш болісним був період тривалістю майже рік): *«Ми тут пробули неповних два місяця. Саме я з Веронічкою, Леся ще залишилася там жити. Вона пробула там ще до літа, до серпня місяця. Вона довго там жила, потім вона переїхала у Варшаву, ще зі знайомою там знімала квартиру. Загалом вона була десь рік. Вона не працювала, її чоловік пересилав трохи грошей, плюс була допомога від Польщі... А ще вони по пунктах допомагали ходили, постійно можна було взяти якісь продукти, що не портяться: макарони, олію. А ми прийняли рішення вертатися, було дуже складно емоційно, і чоловік тут»* (РВ).

Внутрішні й зовнішні переміщення сім'ї (чи її кількох членів) у зв'язку з воєнними діями впливають, головним чином, на національно-патріотичне виховання та формування самосвідомості в дітей. Зокрема, соціальні педагоги та психологи наголошують, що найдоцільніше виховувати патріотичні якості та самоусвідомлення дитини в національній спільноті саме через сім'ю: на сучасному етапі у вирішенні проблем національно-патріотичного виховання підростаючого покоління насамперед необхідно орієнтуватися на формування духовних цінностей сім'ї [3, с. 34]. Цю складову виховання своїх дітей сучасні батьки розуміють. Саме такими міркуваннями, повертаючись додому, керувалися опитані нами респонденти з Житомирської області.

Ще одним важливим питанням у контексті розгляду української сім'ї під час воєнних дій в Україні є роль жінки (дружини, матері). Показовою характеристикою сучасних трансформаційних процесів у суспільстві стали зміни в сімейних відносинах. В умовах глобалізації спостерігається масовий вихід жінок на ринок праці, що дало можливість розширити вибір життєвих стратегій та посилило роль жінки в родині. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбувається відхід від традиційних патріархальних сімейних цінностей та заміна їх конкуренцією за досягнення індивідуального успіху та кар'єрного росту.

Формування сімейних відносин і вибір моделі сім'ї тісно пов'язані з такими ре-

ліями, як відмова від форм домінування в парі, спільна участь у виховному процесі та матеріальному забезпеченні сім'ї, регульоване дітонародження. Крім того, відбувається трансформація гендерних відносин, що проявляється в змінах соціальної поведінки жінок, освоєнні ними нових професій, які традиційно вважалися чоловічими, та новому ставленні до громадянських шлюбів. Спостерігається значна відкритість сім'ї до зовнішнього світу, яка проявляється в тому, що домінуюче значення має позасімейна орієнтація, яка передусім пов'язана з професійною діяльністю чоловіка і / або дружини.

Сьогодні особливе захоплення викликають жінки-військові, яким вдається нарівні з чоловіками тримати оборону на лінії фронту, при цьому виходити заміж, створювати власну сім'ю. На відміну від росіян, для яких війна є суто чоловічою справою, в Україні активні воєнні дії ведуть як чоловіки, так і жінки. За інформацією Міністерства оборони України, жінки становлять близько 15 % від загальної чисельності Збройних Сил України [1, с. 213]. Зібрані нами матеріали підтверджують, що, захоплюючись жінками-військовими, українці вболівають за них. Волонтери намагаються приділити їм особливу увагу. Про сильну духом жінку-військову розповіла респондентка з м. Черкас: *«А коли було повномасштабне вторгнення, вона питає в групі [фейсбук], хто з Черкас. Я їй кажу, що я. Вона мені телефонує, а я їй кажу, що в нас навіть не можна купити валідола, нічого, бо тоді саме в аптеках нічого не було. А їм треба була саме тактична медицина. І я їй нічим не допомогла, і, знаєте, так важко було на душі. І потім я дізнаюся, що вона виходила у травні місяці з "Азовсталі". Вона потрапила в полон. Я її вживу ніколи не бачила, ми спілкувалися через групу, подарунками перекидувалися, повідомленнями: "Як справи?" – і все. Знаю, що в неї дитинка маленька, що в неї чоловік військовий. Вона пробула сім з половиною місяців в полоні. Боже, це таке щастя було, я так раділа, і плачу водночас, кажу всім своїм, що це самий крутий Новий рік. Людину в очі не бачив, але вони всі до такої степені рідні. Такі є історії. І я Олесі таки зробила подарунок ще після звільнення. Я її за-*

питала: «Шо ти хочеш?» Я їй замовила вишиванку, відіслала вишиванку в подарунок, наробила солодоців. І пастили, і всього, і її дитині також. Її чоловік служить, до сих пір воює. А вона вже списалася з військового обліку, тому що в неї проблеми зі здоров'ям; це ясно, тому що сім з половиною місяців полону» (ФО). Отже, сьогодні простежується активне трансформування професійної ролі української жінки, що не лише впливає на існування та повсякдення сім'ї, а й набуває більшого значення в суспільних питаннях. Водночас у час воєнних дій бачимо, що й військова професія чоловіка головно впливає на діяльність та самореалізацію кожного члена сім'ї. Слід зауважити, що значна кількість дружин військовослужбовців з часу воєнних дій росії на території України долучаються до волонтерської діяльності: «З дві тисячі шістнадцятого року займаюся волонтерством, була волонтером, в нас є такий будинок ветеранів. Також на початку повномасштабного вторгнення ми там жили разом із хлопцями [військовими] і готували їм там їжу, а потім уже робота, і хлопці виїхали на виїзд. Зараз ми, так склалося, що ми «Черкаські чарівниці» (так назвали себе). Ми в домашніх умовах..., після роботи дівчата сушать сушки, ми робимо все по харчуванню, сухпаї різноманітні, катаємо локшину, так. Хлопцям стараємося допомогти, тому що в мене чоловік з [дві тисячі] чотирнадцятого року був у двадцять восьмій бригаді, а потім коли почалось повномасштабне вторгнення, так як він в мене моряк, то він був в Панами, він не міг стояти осторонь, він з Панами добирався своїм ходом, щоб воювати» (ФО); «Ну, коли чоловік пішов на повномасштабну війну і коли все почалося, через два тижня він почав дзвонити і казати, що вони знаходяться в гарячих точках і йому потрібно те, те і те. Ну, понятно, спочатку ми самі все шукали, що могли, купували, потім вже люди починали. Хтось збирає і допомагає всім шось купити, так же само просить, що потрібна допомога, купити там той же бронезелет або каску. Ну, а потім вже в садочку, коли почали там, Таня Хміль, вони ж у цій організації, тому я рішила приєднатися до них, що я точно знаю, куди і для чого ми збираємо. Нада лю-

дам допомагати, якщо ми хочемо перемоги» (СН).

Одним з важливих у контексті існування сім'ї та родинних зв'язків у час російсько-української війни є питання підтримки контактів з родичами на території росії. Сьогодні Україна тримає курс на західноєвропейські цінності, проходить соціокультурні трансформації. Ще недавно процеси державотворення та значна частина українського суспільства були орієнтовані на вибудову взаємин із рф. Зокрема, усім відомі поїздки до росії «на заробітки», особливо поширені серед жителів прикордонних регіонів. У пострадянський період підтримка тісних зв'язків українського та російського суспільств здійснювалася через системне підсилення міфів з боку росії про «братні народи». Це своєю чергою сприяло позитивному ставленню українців до сусідів, що вселяло віру в неможливість відкритого нападу. Саме таку думку впевнено підтверджують опитані нами респонденти: «То ми, ми не думали, що таке буде, ми надіяли... Там же куча наших родичів... Це ми зараз уже не спілкуємося, но там родичі тоже єсть. А є ж люди, в яких там брати, діти живуть. Ну, дуже ж багато. То як, ну як? Невже це таке можливо. Просто не думали, що таке може бути. Тож лояльно. То вони коли прийшли, ми просто були в шоці. Ми не могли... Воно даже в голові не вкладалося, що як воно може бути так. Ну от, братній народ, що всьо життя нас так вчили в школі, що ми от Україна і росія – нерозлучні дві сестри, ось ми ж. І шо вони можуть отак заїхати сюди і стріляти отак по нас, по наших будинках, ми просто не могли в це повірити. В голові не вкладалося. І тоді, коли ми це побачили вже, як стріляють, то не хотілося вірити очам своїм, шо як так може бути» (АН).

Проте після повномасштабного вторгнення ситуація змінилася. Багато українців перестали спілкуватися з родичами в росії, деякі взагалі відмовилися від думки про їхнє існування: «Я після окупації не спілкувалася, а сину моєму подзвонила тьотя: «Як і чого?» Ну, він і розказав їй, як і чого, і що він про них думає. [Родичі міняють свою думку і ставлення до подій?] Вона там плакала, і казала: «Ну, розумієте, ми ж не винні, я це тоже про-

ти війни». А він сказав: «Знаєте, в мене мама місяць пробула в полоні із-за вас і вашого мовчання. Це все те, що ви мовчите, ніхто не вийшов, а якби ви вийшли всі-всі і сказали, що “проти”, то вторгнення і не було б, а ви всі зібралися і приїхали заробляти гроші”. І він більше не став спілкуватися з ними» (АН).

Водночас серед потенційних респондентів нам траплялися такі, що відмовлялися від інтерв'ю саме через те, що мають родичів-росіян і прагнуть продовжувати спілкування з ними, навіть попри різне бачення причин та наслідків воєнного вторгнення російських військ на територію України.

Висновки. Нині, у час активних воєнних дій у країні, сучасна українська сім'я проходить трансформації в аспектах свого звичного створення, існування та життєдіяльності. Помітна тенденція модернізації ролей у сім'ї та життєзабезпеченні, відбувається звільнення від «багажу» родинних зв'язків, вибудовується нова шкала сімейних цінностей, адаптована саме до реалій сьогодення. Водночас сім'я, навіть у кризових умовах державотворення, у суспільному розумінні залишається тим осередком, де формуються основні духовно-моральні орієнтації, існує взаємна підтримка та можливість самореалізації.

Список респондентів

АН – жінка, 1968 р. н. Народилася на Чернігівщині. Проживає в с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл. Записав М. Бех 07.12.2023 р. у с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

ВС – Васьківська Світлана, 1989 р. н. Народилася на Житомирщині. Проживає в с. Васьковичі Коростенського р-ну Житомирської обл. Записали М. Бех та К. Бех 10.12.2023 р. у с. Васьковичі Коростенського р-ну Житомирської обл.

РВ – Романчук Вікторія, 1993 р. н. Народилася на Житомирщині. Проживає в м. Коростені Житомирської обл. Записали М. Бех та К. Бех 10.12.2023 р. у м. Коростені Житомирської обл.

СН – Савенко Наталя, 1976 р. н. Народилася на Черкащині. Проживає в м. Черкасах; до 2014 року мешкала в Криму. Записали М. Бех та К. Бех 08.12.2023 р. у м. Черкасах.

ФО – Фабрика Олена, 1980 р. н. Народилася в м. Черкасах. Записала К. Бех 08.12.2023 р. у м. Черкасах.

Джерела та література

1. Бех К. Весілля в умовах війни як складова сучасної етнокультури українців. *Українознавство*. 2022. № 4. С. 210–219. DOI : [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(85\).2022.270124](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(85).2022.270124).

2. Гуйван О. В Україні почали менше розлучатись. *Мін'юст. СУСПІЛЬНЕ НОВИНИ*. 19 серпня 2022. URL : <https://suspilne.media/273053-v-ukrainipocalimense-rozrucatis-minust/> (дата звернення 22.10.2022).

3. Костюшко Г. О. Духовні цінності української сім'ї як дієвий чинник національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2018. Вип. 25. С. 30–36.

4. Мандебура О. Сім'я як цінність у площині суспільних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4 (54). С. 99–111.

5. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 3–20. DOI : <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.

6. «Шлюб за 24 години» замість державної сімейної стратегії. *Всі разом! Громадянський рух*. 24.10.2016. URL : <https://vsirazom.ua/article/shlyub-za-24-godini-zamist-derzhavnoi-simejnoi-strategii> (дата звернення 21.10.2022).

References

1. BEKH, Kateryna. Wedding in the Conditions of War as a Component of Ukrainians' Modern Ethnic Culture. *Ukrainian Studies*, 2022, no. 4, pp. 210–219 [in Ukrainian]. DOI : [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(85\).2022.270124](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(85).2022.270124).

2. HUIVAN, OIa. Divorces have Started to Decrease in Ukraine – Ministry of Justice. *SUSPILNE NOVYNY*. August 19, 2022 [online]. [viewed 22 October 2022]. Available from: <https://suspilne.media/273053-v-ukrainipocalimense-rozrucatis-minust/> [in Ukrainian].
3. KOSTIUSHKO, Hanna. Spiritual Values of Ukrainian Family as an Effective Factor in the National-Patriotic Upbringing of Children of Primary School Age. *Scientific Journal of M. Drahomanov National Pedagogical University. Series 11: Social Work. Social Pedagogics*. 2018, iss. 25, pp. 30–36 [in Ukrainian].
4. MANDEBURA, Olesia. Family as a Value in the Plane of Social Values. *Scientific Proceedings of I. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2011, iss. 4 (54), pp. 99–111 [in Ukrainian].
5. SLYUSAR, Liudmyla. The Ukrainian Family in the Conditions of War. *Demography and Social Economy*, 2023, no. 2 (52), pp. 3–20 [in Ukrainian]. DOI : <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.
6. ANON. “Marriage in 24 Hours” Instead of the State Family Strategy. *All Together! Civic Movement*. October 24, 2016 [online]. [viewed 21 October 2022]. Available from: <https://vsirazom.ua/article/shlyub-za-24-godini-zamist-derzhavnoi-simejnoi-strategii> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 11.12.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023